

הכשרת סגלי חינוך ב'אחיה': נחשונים בחדו

רועי כנען

אחיה הוא גוף חרדי להכשרת מורים. מאמר זה סוקר את התפתחותו מהקמתו ועד היום ומנסה לפרשה על רקע תהליכים מקבילים שהתרחשו בחברה החרדית, כל זאת לאור מעמדו המיוחד של המורה בחברה החרדית והמשמעויות השונות – דתיות, תרבותיות ותעסוקתיות – המיוחסות להכשרתו המקצועית.

ראשיתו מצערה

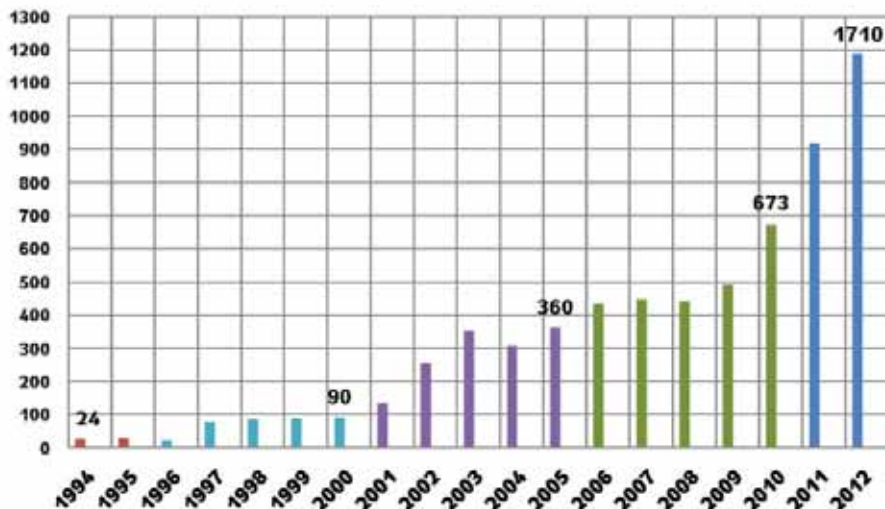
ביום חורף סוער של שנת תשנ"ד (1994) התאספה חבורה של 24 בחורים צעירים בבניין דל בבני ברק. צעירים אלה היו, בדרכם שלהם, נחשונים, שפילסו דרך חדשה ולא מוכרת במרחב העצום אך המובנה של החינוך החרדי. הם היו בין הראשונים לנסות ולהחיל נורמות של הכשרה מקצועית אקדמית על מקצוע שזה מאות בשנים סיפק תשתית מרכזית להוויה היהודית בתפוצות ובישראל – הימלמדי (במעיל!). המוסד שבו למדו אותם צעירים, אחיה, הוקם שנה לפני כן, בעיקר כדי לענות על צורכי ילדים, בני הקהילה החרדית, שהתמודדו עם קשיי למידה או עם עיכובים התפתחותיים. הקורס שבו הם למדו היה ניסיון ראשון להכשיר 'מלמדים' מומחים בתחום החינוך המיוחד. כל אלה, התלמידים, אחיה והקורס עצמו, עתידים היו להתפתח לכלל מערכת ענפה של הכשרה, הדרכה וטיפול, שכן הם מצאו עצמם עונים על צורך שבאותה תקופה לא היה לו מענה, ולא פחות חשוב – הם פעלו בתקופה של שינוי חברתי מרתק שחל בחברה החרדית. במאמר זה אנסה לשרטט את צמיחתה של המערכת הזאת – מרכז הכשרת המורים של אחיה, ולתאר כמה מהתהליכים שחלו במקביל בחברה החרדית ושאפשרו את התפתחות המערכת.

צמיחה והתפתחות

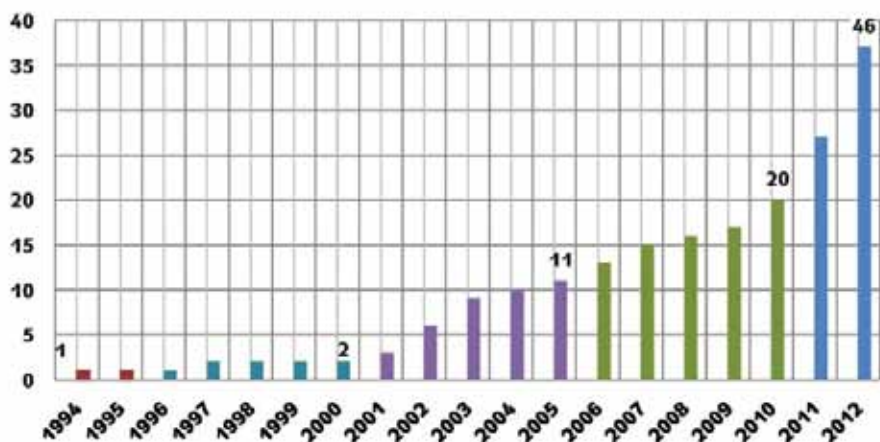
בשנים הראשונות לקיומו פעל אחיה בהיקף מצומצם באופן יחסי – הוכשרו בו כמה עשרות תלמידים שלמדו בכיתה אחת או שתיים. ואולם בשנת תש"ס (2000) הכיר משרד החינוך באחיה כמכון להכשרת מורים, והוא החל לצמוח כעל שמרים. ארבע שנים מאוחר יותר, כשהוקם באחיה,

רועי כנען הוא יועץ חיצוני לאחיה.

בשיתוף פעולה עם אוניברסיטת בר אילן, מסלול המעניק תוארי בוגר בייעוץ חינוכי ובאבחון דידיקטי, כבר למדו בו 360 תלמידים ב-11 כיתות. הצמיחה לא נעצרה, ובשנת 2012 למדו בו 1,710 תלמידים ב-46 כיתות. תלמידים אלה באים מכלל הקבוצות והפגשים של הציבור החרדי, ויש בהם ליטאים, חסידיים מחסידיות שונות וספרדים, תושבי הערים החרדיות הגדולות כמו גם הפריפריות ואפילו נציגי קהילות חו"ל. הצמיחה היא גם גאוגרפית – נכון להיום, פרושים בארץ כ-14 מרכזי הכשרה חינוכיים המהווים שלוחות של המרכז הראשי שבבני ברק.

איור 1 - מספרי תלמידים באחיה 1994-2012

איור 2 - מספרי כיתות באחיה 1994-2012

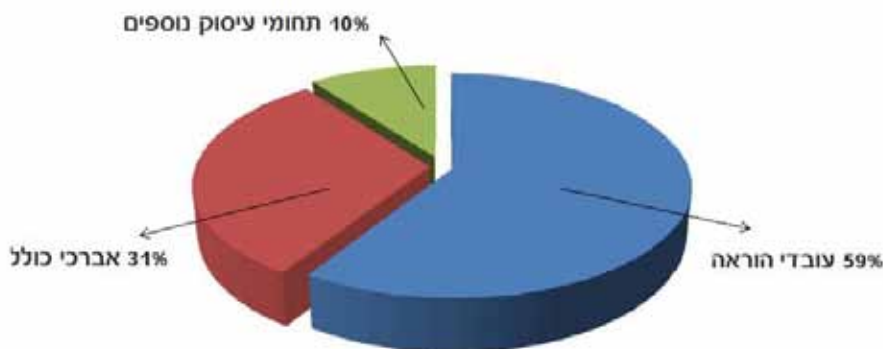
ההתפתחות המספרית לוותה בהתפתחות ארגונית מהותית. המגמה המתמחה בחינוך מיוחד נותרה הגדולה ביותר במרכז להכשרת מורים, אך לצדה נפתחו גם מגמות המתמחות בחינוך רגיל, ייעוץ חינוכי, סיוע התפתחותי והוראה לגיל הרך (מגמה הנמצאת היום עדיין בחיתוליה). בעתיד הקרוב, כך מקווים באחיה, ייפתחו מסלולים לימודיים להכשרת צוותי טיפול לבני נוער חרדים בסיכון ולהכשרת מטפלים בצרכיו הרגשיים של הילד החרדי ובמשפחתו. במקביל פותחו מסגרות חינוכיות שאליהן הושמו בוגרי אותן מגמות, כגון מרכזי למידה ויחידות להתפתחות הילד, גני שפה ומועדוניות שיקומיות בבני-ברק ובאלעד. במרכזים אלה מועסקים צוותי יועצים חינוכיים, מאבחנים דיסקטיים, מורים לחינוך מיוחד וסייעים התפתחותיים שהוסמכו באחיה.

ההכשרה באחיה

המפגש שחל באחיה בין נורמות אקדמאיות לבין הציבור החרדי לא היה פשוט. בעריכת תוכנית הלימודים הקפידו מנהלי המוסד, קלה כבחמורה, על פסילת מרכיבים שעלולים לפגוע בציבור שבקרבם הם פועלים: ההוראה לתלמידים ניתנת על ידי גברים בלבד, מסגרת הלימוד מתקיימת בתשתית פיזית נבדלת ולא במתחמים מעורבים, ספרי הלימוד בספריית המרכז כוללים רק ספרות מקצועית מותרת, וגם תשתית המחשוב נוהגת על פי ההלכות המותרות. עם זאת, הצוות הקפיד להתמודד גם עם תכנים לא קלים ללומד החרדי, כמו, למשל, מתן קורסים שבהם נבחנו מעמדו המורכב של הילד החרדי בחברה, מצוקותיהם של תלמידים הנושרים מעולם הישיבות, והשוליות החברתית הנכפית עליהם.

פרופיל התלמידים הרוכשים באחיה את הכשרתם שונה מאוד מזה המקובל במכללות להכשרת מורים. בעוד שבציבור הכללי מורים הם בעיקר מורות, אחיה מכשיר גברים, בוגרי ישיבות וכוללים ובעלי משפחות. טווח הגילים שלהם רחב יחסית וגבוה מהמקובל בציבור הכללי – רוב רובם של התלמידים הם בני 24-50. מאפיין ייחודי נוסף קשור לרקע התעסוקתי של תלמידי אחיה – בשנים הראשונות היו מרבית התלמידים מורים שלימדו עוד טרם הגעתם לאחיה וביקשו לשפר את כישורי ההוראה שלהם (וגם לרכוש תעודת הוראה רשמית). גם כיום, לכ-65% מהתלמידים יש רקע הוראתי קודם, בעוד שכ-30% הם אברכים, טרם יציאתם לישוק העבודה.

רקע תעסוקתי של הלומדים (תלמידי שנת הלימודים תשס"ט 2009)

בעוד שלתלמידי אחיה בעלי רקע בהוראה יש ניסיון מקצועי, אחד המרבה ואחד הממעט, ולתלמידים שהם בוגרים טריים אין כלל ניסיון כזה, לשתי הקבוצות משותף העדר מוחלט של רקע פדגוגי. בתקופה שבה הוקם אחיה לא נדרש ניסיון כזה, והתנאי היחיד לקבלת משרת מורה או ר"מ היה בקיאות תורנית. יש לזכור כי שיטת הלימוד הנהוגה בישיבות שונה לעין ערוך מהמקובל במערכת החינוך החילונית או באקדמיה. כך, למשל, רוב התלמידים שלמדו באחיה לא נחשפו לפני כן מעולם למערך שיעור (כמו רבים מעמיתיהם להוראה ששירתו כמדריכים בתנועת הנוער או בצבא). השוני בדפוסי ההוראה השפיע, כמובן, על מאפייני ההכשרה באחיה. כדי להתמודד עם החוסר פותחו שיטות ייחודיות להנחלת לימודי הגמרא, לפיתוח כישורי שפה ולהתמודדות ממוחשבת עם ליקויי קריאה.

ההקשר הרחב – זרמים וזרמים נגדיים

את צמיחתו המהירה של אחיה ראוי לבחון על רקע החברה החרדית המשתנה. החברה החרדית מאופיינת כ'חברת לומדים' (בניסוחו של פרופ' מנחם פרידמן)¹, כזו שהקדישה את עצמה ללימוד תורה, שגבריה הצעירים, שתורתם אומנותם, מבליים את מרבית ימיהם בישיבות, כוללים ובתי מדרש, ושעל כן שיעור השתתפותם בכוח העבודה נמוך במיוחד, כ-30% בלבד. עם זאת, אפיון קלאסי זה הולך ומשתנה בהדרגה. ד"ר יעקב לופו איתר בחברה החרדית מפנה ביחס לעולם העבודה. לדבריו, מקורו של מפנה זה, שהוא מתארך את תחילתו ל-1996, בתהליך דיאלקטי עמוק

1 מנחם פרידמן (1978). חברה ודת: האורתודוקסיה הלא ציונית בארץ ישראל, 1918-1936. ירושלים: יד יצחק בן צבי, עמ' 55-56.

שחל דווקא על רקע התחזקותה והתמסדותה של החברה החרדית, החל מקום המדינה ועד היום.² לתהליך זה היו כמה גורמים: הישיבות מנו עשרות אלפי תלמידים, והתחוויר כי לא כל אדם מתאים לשמש כתלמיד חכם; נערים רבים החלו לנשור ממסגרת הישיבה, והקהילה, שהעריצה את העילויים בלבד, לא מצאה להם מקום; ממסד הישיבות עמד בפני ביקורת, לא רק מבחוץ אלא גם מהעיתונות החרדית החדשה; ולבסוף, בציבור החרדי התפתחה שאיפה גוברת להעלאת רמת החיים (במקביל לתהליכים דומים שחלו בציבור החילוני), שבלטה מאוד על רקע המצוקה הכלכלית החריפה בה הייתה החברה החרדית מצויה החל מאמצע שנות ה-90 וביתר שאת על רקע הקיצוץ בקצבאות הילדים בשנים 4-2003. כל אלה אפשרו את פיתוחם של מוסדות חדשים שהציעו הכשרה מקצועית אקדמאית לגברים, כמו 'המרכז החרדי להכשרה מקצועית' וכמו אחיה (המכשיר מורים ובעלי תפקידים בתחום החינוך).

כצפוי, המפנה ביחס לשוק העבודה לא התרחש ללא התנגדות פנימית. זו התמקדה בהתקפה על 'לימודי החול', נושא השרוי במחלוקת עוד בתקופת התלמוד.³ מחד, 'מיום שחרב בית המקדש אין לקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד' (בבלי, ברכות דף ח', ע"א); מאידך, 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בְּטִלָה וגוררת עוון' (פרקי אבות, פרק ב', משנה ב'). בדורות האחרונים עוד הלכה מחלוקת זו והעמיקה: למול נטישת בתי המדרש בתקופת ההשכלה ופיתויי הציונות, קמו תנועת המוסר והחומרות שהלכו והקיפו את החברה החרדית בדור האחרון. אחיה, שמנהליו לא ביקשו אלא לספק פתרונות לילדים במצוקה, מצא את עצמו, בניגוד לכוונתו המקורית, בקו החזית. זהו גוף חרדי הכפוף לדעת תורה, ומנהליו אף לא יחלמו להמרות את פי רבניהם. בה-בעת אחיה פועל במשותף עם מוסד אקדמי מובהק, אוניברסיטת בר אילן, ועם רשויות המדינה ומנחיל לתלמידיו שיטות וגישות המבוססות גם על 'חוכמת הגויים' (על סמך דברי חז"ל שאמרו 'חכמה בגויים – תאמינ'). יתר על כן, אחיה פועל באחת הזירות הרגישות ביותר של העולם החרדי – במערכת החינוך.

יקשה על קורא חילוני, אף לזה המסתופף בעולם החינוך, להעריך את התעוזה הנדרשת ממחנך חרדי המבקש להרחיב ולבסס את הידע הפדגוגי המשמש בסיס להוראה שלו. בעולם שתכליתו הוא הכשרת תלמידי חכמים, לחדר ולישיבות הקטנות והגדולות (המוסדות המקבילים, בקווים כללים, לגנים, בתי הספר היסודיים והחטיבות העליונות) יש חשיבות מכרעת. לא זו בלבד, החברה החרדית דהיום מתנאה בהעדר שינויים, בשמירה על מסורת המוחזקת עתיקת יומין כמעמד הר סיני, ובשום מקום אין המסורת הזאת עתיקה כל כך כמו ב'חיידי'רים'. שיטת לימוד הא"ב, השימוש בתורה כספר הלימוד היחיד, שיטת החברותות – כל אלה ועוד נתפסים

2 יעקב לופר, (2003). מפנה בחברה החרדית – הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. עמ' 49-51.

3 שם, עמ' 15-20.

כאבני ראשה ששמיטתן תפיל את הקשת החינוכית כולה; וקשת זו אינה רק הדרך הסלולה שבה צועד הילד לקראת עתידו, כשם שהחינוך נתפס בעולם החילוני, אלא מצווה, מרכיב חיוני במערכת היחסים שבין האדם, העם והאל.

והנה, במרקם רגיש זה פועל אחיה. בעשרים שנות פעילותו הציגו אנשי המכון חידוש אחר חידוש – הכשרת מורים במקום שבו למורים לא הייתה כל הכשרה פדגוגית זולת לימוד בכולל; הכנסת שיטות לימוד חדשות המכוונות לתלמידים עם צרכים מיוחדים; ובשנים האחרונות – תוכניות חדשניות באמת כמו התוכנית לפיתוח כישורי השפה (בשיתוף עם ג'וינט ישראל – אשלים) והתוכנית למפגשי חשיבה מדעית בגיל הרך. עשיית כל זאת מבלי לפרוץ את הגדר חייבה זהירות רבה והליכה עדינה כעל קליפות ביצים. כל מהלך הוצג בפני רבנים מובילים ובני סמכא – מדוע הוא נדרש, כיצד יבוצע ומדוע הוא אינו 'חותר תחת יסודות החברה הקדושה' (כלשון אחד הפשקווילים) אלא דווקא מקיימם. 'איננו מהפכנים', אומר יעקב אלברט, מנהלו הראשון של מרכז ההכשרה של אחיה, 'אנחנו חוזרים לדפוס חיים חרדי שהיה בעבר'. ברוח זו הצליח צוות המכון, למרות אי-אלו התקפות ומחאות, להישאר עד היום בתחומי הזרם המרכזי של החברה החרדית.

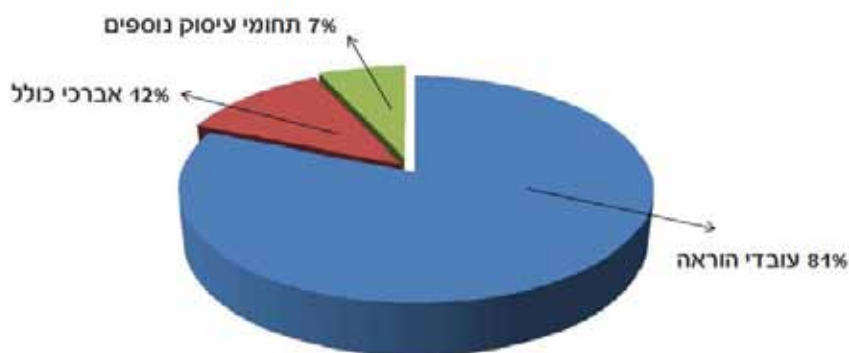
ראוי לציין שהזהירות וההליכה בצל רבנים לא היו מועילות לאחיה אלמלא היה העולם החרדי משתנה, גם אם עקב בצד אגודל. גם קודש הקודשים החרדי, החינוך, החל להשתנות, ואין אספקלריה טובה מדמות המורה כדי להמחיש זאת. אם בעבר, כאמור לעיל, לא נדרש מהמלמד דבר זולת בקיאות, הרי שכיום הולכת ומתבססת התובנה כי עליו להיות מצויד בכישורים נוספים, כמו גם במתודות חינוכיות הצריכות לימוד. תובנה זו הפציעה בעולם החרדי בהדרגה וחדרה מהשוליים למרכז: תחילה התחוויר כי קידום ילדי החינוך המיוחד מחייב שיטות לימוד שאינן רק לימוד טקסטואלי של התורה, כמו, למשל, פעילות גופנית ולימוד דרך משחק; אחרי כן הסתננו בהדרגה מתודות כאלה לילדי הגיל הרך והכיתות הנמוכות שאינם תלמידים מצטיינים; וכיום, הרעיון כי מוטב גם למלמדיהם של ילדים נורמטיביים לחלוטין לאחוז בידע פדגוגי נרחב הולך ומשתרש. מרתק לנסות ולדמיין אילו שינויים חינוכיים נוספים תאמץ החברה החרדית בעתיד, אילו שינויים יוותרו מחוץ לגדר ואילו חידושים שמקורם בתרבות התורנית-חרדית תאמץ החברה הכללית.

שער לשוק העבודה

משא ומתן עדין לא פחות נדרש אחיה לקיים עם העולם החילוני. נציגיו של עולם זה – אנשי האוניברסיטאות, משרדי הממשלה, הרשויות המקומיות והקרנות – אמנם לא חשדו באנשי אחיה כי בכונתם לערער את מוסדות החברה. הם הכירו, משלב מוקדם יחסית, בכוונותיהם הטובות לקדם את החינוך החרדי. ועדיין נדרש לא מעט מאמץ בכדי לשכך את החשדנות כלפי העולם החרדי, לגשר על הפער התרבותי ולתרגם את השפות השונות שבהן דיברו הצדדים. בעשור

האחרון, ככל שההבנה כי שילוב מוגבר של חרדים בשוק העבודה הוא חיוני למשק הישראלי הוטמעה בממסד ובמיוחד במשרדי האוצר והחינוך, במל"ג ובות"ת, כך מצאו אנשי אחיה נכונות גוברת והולכת מצדם של האחרונים להידברות ולבניית פרויקטים משותפים. עבור אנשי הממסד, אחיה היה מנגנון נוסף בדרך להשתלבות בשוק העבודה. בהקשר זה, הכוונה היא בעיקר למערכות החינוך החרדיות השונות, גוף מעסיק ענק שלעולם אינו מכויב, אף לא בעתות מיתון, שכן כמעט כל שנתון חדש של ילדים חרדים גדול מקודמו. רוב רובם של בוגרי אחיה, כ-81%, מועסקים במערכות אלה. בוגרים מצטיינים משולבים כיום במערכות הפיקוח של אגף 'המוכר שאינו רשמי' במשרד החינוך, ובוגרים רבים נוספים שולבו במסגרות הטיפוליות של אחיה עצמו ושל גופים טיפוליים נוספים.

קליטת בוגרים בשוק העבודה (בוגרי שנת הלימודים תשע"א 2009 - בדיקה מדגמית)

ייתכן מאוד כי בעתיד יחייב הרצון לשלב את הציבור החרדי, ובעיקר את הגברים, בעולם התעסוקה, להכליל גם את מקצועות התשתית במערכת ההכשרה. חרדים הרוכשים מקצועות אלו במסגרות הלימוד האקדמיות, במכינות או במרכזי ההכשרה יהיו מורים מקצועיים בעלי כישורי הוראה מוכחים. הם יקדמו את תלמידיהם, הלומדים במסגרות המוכר שאינו רשמי, וקידום זה יחלחל גם למסגרות הפטור. יש לקוות שתלמידיהם של מורים אלה יקל, בעתיד, להשתלב במסלולי תעסוקה שונים ומגוונים ואולי אף בתוככי האקדמיה עצמה.